

## РОЗДІЛ І ГУМАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ШКОЛІ ТА ВНЗ

УДК: 378.126

**Борейко В. І., д.е.н., професор** (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

### НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ РОБОТИ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ЇЇ ПРИЄДНАННЯ ДО БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

***Анотація.** В статті досліджено нинішній стан вищої школи України, визначено переваги і недоліки, які наша країна отримала після приєднання до Болонського процесу, обґрунтовано пропозиції для підвищення якості підготовки студентів та наукових кадрів.*

***Ключові слова:** вища школа, Болонський процес, якість підготовки, мобільність, наукові кадри.*

***Аннотация.** В статье исследовано нынешнее состояние высшей школы Украины, определены преимущества и недостатки, которые наша страна получила после присоединения к Болонскому процессу, обоснованы предложения для повышения качества подготовки студентов и научных кадров.*

***Ключевые слова:** высшая школа, Болонский процесс, качество подготовки, мобильность, научные кадры.*

***Annotation.** In this article the current state of higher school of Ukraine is investigated, the advantages and disadvantages, that our country has received after joining the Bologna process are defined, proposal for improving the quality training of students and academic personnel are substantiated.*

***Keywords:** higher school, Bologna process, quality of training, mobility, scientific personnel.*

**Стрімкий розвиток техніки** та комп'ютерних технологій в останні десятиліття значно посилив вимоги до освітньої кваліфікації випускників вищих навчальних закладів. Глобалізація світових соціально-економічних відносин вимагає від них досконалого володіння англійською мовою, комп'ютерною технікою та уніфікації країнами стандартів вищої освіти.

Першими це зрозуміли економічно-розвинуті країни Західної Європи, які вже з вісімдесятих років ХХ століття стикнулися з дефіцитом висококваліфікованих працівників інженерних, економічних, комп'ютерних та інших спеціальностей. Тому, 19 червня 1999 року в італійському місті Болонья 29 міністрів освіти європейських країн підписали «Болонську

декларацію», згідно якої країни-підписанти взяли на себе зобов'язання уніфікувати національні стандарти вищої освіти і до 2010 року створити єдиний загальноєвропейський освітній та науковий простір. Метою цієї декларації є створення умов для вільного переміщення студентів вищих начальних закладів (ВНЗ) між країнами, які підписали Болонську декларацію, та, таке ж вільне, переміщення випускників ВНЗ цих країн для здійснення наукової діяльності та отримання робочого місця.

В травні 2005 року в норвезькому місті Берген до Болонського процесу приєдналася Україна, яка заявила про своє прагнення привести стандарти національної вищої освіти до загальноєвропейських вимог. Однак, орієнтація на зовнішні атрибути Болонської декларації, а не на підвищення якості надання освітніх послуг та удосконалення процесу підготовки наукових кадрів, викликала немало критики серед вітчизняних вчених та науково-педагогічних працівників.

**Активне впровадження Болонського процесу** вітчизняними ВНЗ в останні вісім років підвищило інтерес до цієї проблеми кращих українських науковців. Ці питання досліджували В. Андрущенко, Я. Я. Болюбаш, М. Винницький, І. С. Волошук, М. Б. Євтух, М. З. Згуровський, М. В. Кісіль, А. Колот, В. Г. Кремінь, В. І. Луговий, Ю. Рашкевич, В. Семиноженко, М. Ф. Степко, В. Д. Шинкарук та ін.

При цьому, в публікаціях більшості авторів відмічаються як позитивні, так і негативні сторони приєднання України до Болонської декларації. Так, М. В. Згуровський зазначає: «Але не слід ідеалізувати Болонський процес. Він нерівномірний, суперечливий, складний. Його цілі ще дуже гіпотетичні. Як приєднання до цього процесу, так і неприєднання мають свої переваги та ризики» [1, с. 2]. Цю думку поділяє В. І. Луговий: «Практична реалізація принципів цього процесу (Болонського. – Автор) підтвердила непересічну амбітність та актуальність стратегічної мети «болонізації», а разом з тим і не менш вражаючі складність її здійснення [2, с. 5].

Виходячи із зазначеного, актуальність нашого дослідження обумовлена необхідністю підвищити якість освітніх послуг та підготовки наукових кадрів в Україні після приєднання її до Болонського процесу.

**Метою цієї статті** є оцінка нинішнього стану вищої школи в Україні та розроблення пропозицій для покращення підготовки вітчизняними вищими навчальними закладами фахівців та наукових кадрів.

Для реалізації визначеної мети в роботі вирішуються такі завдання:

- проводиться аналіз нинішнього стану вищої школи в Україні;
- визначаються переваги та недоліки, які отримала наша країна через формальний підхід до впровадження принципів Болонського процесу;
- обґрунтовуються пропозиції для підвищення якості підготовки студентів та наукових кадрів в нашій країні.

**Приєднання України до Болонського процесу** обґрунтовувалося необхідністю підвищення якості освітніх послуг, які вітчизняні вищі

навчальні заклади надають своїм студентам, забезпечення їх мобільності в європейському і світовому економічному просторі та підвищення конкурентоспроможності української науки і наукових кадрів на міжнародному ринку праці. Однак, при цьому, слід враховувати, що таке приєднання повинно відбуватися не формально, а шляхом удосконалення навчального процесу та підготовки науково-педагогічних працівників, спираючись на традиції та попередні досягнення вітчизняних ВНЗ.

Сьогодні багатьма освітянськими новаторами робота українських ВНЗ в радянський період піддається жорсткій критиці через політичну спрямованість їх навчальних програм. Але не слід забувати, що ці програми забезпечували якісну підготовку різносторонніх спеціалістів, які своїми досягненнями прославили нашу країну.

Якість навчального процесу та підготовки спеціалістів радянськими ВНЗ забезпечувалася високими вимогами до навчальних закладів, їх науково-педагогічних кадрів та конкуренцією серед абітурієнтів. Проте, за останні двадцять років ця вимогливість значно послабилася, що пов'язано з необґрунтованим збільшенням кількості вищих начальних закладів та загальнодоступністю вищої освіти. Так, якщо в 1990 році в Україні функціонувало 149 ВНЗ III-IV рівнів акредитації, то в 2010 – 349, або за двадцять років їх кількість зросла в 2,34 рази (табл. 1). Це викликало значне розпорошення висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів і відповідно зниження якості підготовки студентів.

Стрімке зростання кількості ВНЗ III-IV рівнів акредитації призвело до зменшення середньої кількості студентів, які навчаються у одному навчальному закладі, з 5913 чоловік у 1990 році до 3659 чоловік у 1995 році. Протягом 1995-2005 років, через зниження вимог до абітурієнтів, цей показник зріс до 6388 чоловік, однак в наступні роки знову почав знижуватися і становив у 2011 році 5667 чоловік, що на 11,3 % менше ніж у 2005 році. Ця тенденція пояснюється зменшенням кількості випускників загальноосвітніх середніх шкіл, що проте не спонукає нашу державу до відповідного зменшення кількості вищих навчальних закладів.

Однак, протягом досліджуваного періоду кількість абітурієнтів ВНЗ III-IV рівнів акредитації зростала до 2005 року, а в наступні роки через погіршення демографічної ситуації почала знижуватися. Якщо у 1990 році співвідношення кількості прийнятих до ВНЗ III-IV рівнів акредитації абітурієнтів та випускників середніх шкіл складало 43 %, то в 2005 – 98 %, 2010 – 108 %, 2011 – 147 %. Тому в 2011 році навіть з врахуванням того, що 97 тис. чоловік випустили ВНЗ I-II рівня акредитації, до навчальних закладів III-IV рівнів акредитації мали можливість поступити всі бажані.

Ніхто не буде заперечувати необхідність підвищення загального рівня освіти в нашій країні. Однак, за умов, коли до них може поступити кожний бажанчий, ні про який відбір до ВНЗ кращих та найбільш талановитих випускників середніх загальноосвітніх шкіл говорити не можна.

Таблиця 1\*

Наявність ВНЗ та забезпеченість в них місцями абітурієнтів в Україні в 1990-2011 роках

Показники	Роки					
	1990	1995	2000	2005	2010	2011
Кількість ВНЗ III-IV рівнів акредитації	149	255	315	345	349	345
У них студентів, тис. чол.	881	933	1403	2204	2130	1955
Середня кількість студентів в одному ВНЗ III-IV рівнів акредитації, чол.	5913	3659	4454	6388	6103	5667
Прийнято студентів до ВНЗ III-IV рівнів акредитації, тис. чол.	175	207	346	503	392	315
Кількість випускників загальноосвітніх навчальних закладів, тис. чол.	406	361	475	515	364	215
Відношення кількості студентів прийнятих до ВНЗ III-IV рівнів акредитації до кількості випускників середніх навчальних закладів	0,43	0,57	0,73	0,98	1,08	1,47
Кількість ВНЗ I-II рівнів акредитації	742	782	664	606	505	501
У них студентів, тис.	757	618	528	505	362	357
Середня кількість студентів в одному ВНЗ I-II рівнів акредитації, чол.	1020	790	795	833	717	713
Прийнято студентів до ВНЗ I-II рівнів акредитації, тис. чол.	241	189	190	169	129	105
Відношення кількості студентів прийнятих до ВНЗ I-II рівнів акредитації до кількості випускників середніх навчальних закладів	0,60	0,52	0,40	0,33	0,35	0,33

\* Складено за даними [3].

Водночас, не слід забувати, що, крім висококваліфікованих науковців та інженерів, національна економіка потребує працівників робітничих професій та керівників середньої ланки. Натомість, кількість ВНЗ I-II рівня акредитації (колишніх технікумів та середньо-спеціальних училищ) в Україні зменшилася з 742 у 1990 році та 782 у 1995 році до 501 – у 2011 році, або в 1,5 рази. Ще більше зменшилася кількість студентів, які в них навчалися: з 757 тис. в 1990 році, до 357 тис. – у 2011 році, або в 2,1 рази.

При тому, що кількість випускників загальноосвітніх шкіл в Україні у 2010-2011 роках різко знизилася, тільки 33 % з них побажало поступити до ВНЗ I-II рівнів акредитації. Як наслідок, при перенасиченні вітчизняного ринку праці економістами, менеджерами та юристами освітніх рівнів спеціаліст та магістр, працівників технічних спеціальностей із освітньою кваліфікацією бакалавр не вистачає.

Вище зазначалося, що основним завданням Болонського процесу є забезпечення мобільності студентів, викладачів та випускників ВНЗ. Така необхідність продиктована бажанням надати можливість кращим студентам отримати знання у кращих навчальних закладах від кращих викладачів, а кращим випускникам ВНЗ – краще робоче місце в будь-якій країні світу. За таких умов, здобуватимуть освітньо-кваліфікаційний рівень магістра і приходитимуть в науку дійсно найкращі. Однак, ця мета, принаймні в Україні, залишилася на рівні декларації, оскільки на законодавчому рівні питання вільного переміщення українських студентів між навчальними закладами не врегульоване.

При чому, якщо забезпечити вільне переміщення своїх студентів та викладачів по країнах Світу та Європи України, яка не входить до Європейського Союзу, досить складно, то не врегулювання вільного переміщення українських студентів між вітчизняними ВНЗ зрозуміти складно. Адже для цього достатньо законодавчо закріпити дозвіл для всіх студентів, після успішного закінчення будь-якого курсу, попередивши за два місяці обраний ними ВНЗ, в якому наявна спеціальність, яку вони здобувають, прибути до нього з 1 вересня на навчання. За таким же порядком, можна надати право студентам вивчати в іншому ВНЗ одну із дисциплін, проходити практику та виконувати дипломну роботу, які передбачені їхніми навчальними планами. Зрозуміло, що в цьому випадку за такими студентами повинні «переміщатися» бюджетні, або приватні кошти, які виділені або сплачені за їх підготовку.

В подальшому таку практику мобільності студентів слід поширити і на міждержавний обмін – для чого Україні необхідно розпочати підписання з іншими країнами, і в першу чергу, з країнами, які приєдналися до Болонського процесу та іншими високорозвиненими країнами світу договорів про взаємовизнання дипломів про вищу освіту. Наступним кроком на цьому шляху повинно стати створення умов для мобільності професорсько-викладацького складу, який також повинен отримати можливість вільно переміщатися по всьому світу.

Після впровадження в нашій країні платної форми навчання досить часто спостерігається ситуація, коли, поступивши на бюджетне місце, студент протягом наступних 4–5 років, отримуючи державне фінансування його підготовки та стипендію, за успішністю значно поступається своїм колегам, які платять за навчання. Крім того, збереження в Україні освітньої кваліфікації спеціаліст, яка відсутня в країнах Західної Європи, які підписали Болонську декларацію, практично нівелює відмінність між спеціалістом, яким може стати практично кожний бажаючий випускник бакалаврату, та магістром. А отже, більшість вітчизняних випускників магістратури не здатні проводити наукові дослідження, для чого власне і повинна їх готувати вища школа.

Тому, для чіткого розмежування функції випускників ВНЗ, які навчаються за програмами бакалаврів – майбутніх виробничників та керівників середньої ланки і магістрів, завдання яких провадити наукові дослідження, необхідно провести, давно обіцяне, скасування освітньої кваліфікації спеціаліст та значно підвищивши престиж магістерської освіти. Крім того, для того щоб забезпечити відбір в магістратуру дійсно кращих представників молодших курсів необхідно передбачити, що державне фінансування щорічно отримують кращі студенти, визначені такими за результатами двох попередніх сесій.

Сьогодні в більшості випадків в магістратуру за обраною спеціальністю можуть поступити абітурієнти, які отримали відповідну бакалаврську освіту, і тільки за невеликим переліком спеціальностей, які віднесені до специфічних категорій, до магістратури дозволяється набирати бакалаврів, які отримали освіту за іншими спеціальностями. При цьому, за двадцять останніх років в Україні значно зріс перелік спеціальностей за якими вітчизняні ВНЗ готувлять студентів. Це призвело до зменшення кількості кредитів, які відводяться на вивчення окремих дисциплін, розпорощення зусиль і зростання навантаження на викладачів.

Для усунення цього недоліку та спрощення для студентів можливості в процесі навчання змінити обрану ними при вступі до ВНЗ спеціальність, програми підготовки бакалаврів необхідно максимально уніфікувавши, включивши до них загально-гуманітарні дисципліни.

Вимагає удосконалення і процес підготовки вітчизняними ВНЗ наукових і науково-педагогічних працівників, а також висококваліфікованих спеціалістів для національної економіки. І питання тут не в тому слід, чи ні зберігати науковий ступінь кандидата наук, який залишився Україні у спадок від радянської школи підготовки наукових кадрів, або чи потрібно його замінити на доктора філософії. Це зовнішні атрибути, а тому від зміни назви, рівень знань здобувача наукового ступеня не підвищиться.

Реальні ж кроки до підвищення якості підготовки майбутніх науковців вітчизняними ВНЗ повинні включати: вимогу до вступників в аспірантуру мати вищу освіту за спеціальністю за якою передбачається здійснення наукових досліджень та захист дисертації, а також двохрічний стаж роботи в обраній галузі; підготовку аспірантами (докторантами) за час навчання в аспірантурі (докторантурі) дисертаційної роботи, а при не виконанні цієї вимоги повне відшкодування витрат держави або ВНЗ, пов'язаних з їх підготовкою; обов'язковий п'ятирічний науково-педагогічний або науковий стаж для здобувача наукового ступеня кандидата наук і десятирічний – для здобувача наукового ступеня доктора наук.

В 1998 році колишня Вища атестаційна колегія України заборонила проводити захист дисертацій здобувачів наукових ступенів у галузі економічних наук, які не мають базової економічної освіти. Проте з

невідомих причин ця норма діяла тільки рік, після чого – була скасована. На нашу думку, таке рішення є неоправданим, оскільки, не маючи відповідної базової підготовки, проводити кваліфіковані наукові дослідження, за дуже рідким винятком, практично не можливо. А тому заборону на захист дисертаційних робіт здобувачами, які не мають відповідної базової освіти, слід відновити.

Щодо наукового ступеня кандидата наук (або доктора філософії, що за суттю одне і теж), то, на нашу думку, його збереження в Україні ніскільки не помішає підготовці висококваліфікованих наукових кадрів. Однак, не слід намагатися, орієнтуючись на закордонну практику підготовки науковців, урівняти в статусі кандидата наук (доктора філософії) з доктором наук. Сьогодні більшість керівників ВНЗ сходяться на думці, що право присуджувати науковий ступінь доктора філософії (або кандидата наук) слід надати автономним навчальним закладам. Так, керівник Докторської школи Національного університету «Києво-Могилянська академія» М. Винницький зазначає: «У країнах ЄС, які виконують вимоги Болонського процесу, немає практики державної атестації кожного окремого здобувача наукового ступеня. Натомість існує система акредитації програм підготовки докторів філософії. Держава періодично перевіряє здатність університетів забезпечувати належний рівень якості підготовки науковців, але право присуджувати диплом доктора філософії вона надає автономному університетові – так само, як вона це робить з дипломами нижчого рівнів підготовки (бакалавр, магістр)» [4, с. 22].

Звичайно така система підготовки докторів філософії має переваги порівняно з тією за якою сьогодні готують кандидатів наук в Україні і її без сумніву в нашій країні слід запроваджувати. Однак, при цьому, вимоги до ВНЗ, які отримують право присуджувати науковий ступінь доктора філософії необхідно значно посилити. Здобувачі такого ступеня повинні прослухати цикл дисциплін з методології дослідження, пройти необхідну теоретичну та практичну підготовку за обраною спеціальністю, забезпечити апробацію отриманих наукових результатів та закінчувати навчання, як і бакалаври та магістри, захистом випускної (докторської) роботи.

Проте, не слід у всьому сліпо копіювати західний досвід. Так, збереження наукового ступеня доктора наук (або повного доктора) в Україні, на нашу думку, є оправданим. Однак, необхідно змінити вимоги до здобувачів цього ступеня, оскільки наявність 350–400 сторінок в докторській дисертації, ще не є свідченням її науковості. Звичайно таку форму здобуття наукового ступеня доктора наук як захист дисертації потрібно зберегти. Але, водночас необхідно значно посилити вимоги до кількості і якості наукових публікацій, звернувши, в першу чергу, увагу на публікації в іноземних виданнях. Щодо спеціалізованих вчених рад для захисту докторських дисертацій, то їх слід утворювати об'єднавши

науковий потенціал кількох провідних вузів в крупних наукових центрах країни, таких як м. Київ, Харків, Львів, Дніпропетровськ та ін. А для посилення авторитету і вимогливості, такі ради слід не менш ніж на 30 % комплектувати відомими спеціалістами з інших країн.

**Узагальнюючи результати** проведеного дослідження, можна зробити висновок, що намагання України підвищити якість підготовки студентів та науково-педагогічних кадрів не може бути реалізоване тільки формальним приєднанням до Болонського процесу. Для цього необхідно:

- зменшити кількість вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, що дасть можливість сконцентрувати в них кращі науково-педагогічні кадри; максимально уніфікувати програми навчання бакалаврів, включивши до них переважно загально-гуманітарні дисципліни; анулювати освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліст; підвищити статус освітньої кваліфікації магістр та збільшити державне замовлення на підготовку спеціалістів, яких потребує вітчизняна наука та національна економіка;

- розширити контингент студентів ВНЗ I-II рівнів акредитації відповідно до потреб національного господарства у висококваліфікованих спеціалістах робітничих професій та середньої ланки управління;

- на законодавчому рівні врегулювати вільне переміщення студентів між вітчизняними ВНЗ з подальшим забезпеченням мобільності студентів та професорсько-викладацького складу на міждержавному рівні;

- забезпечити щорічний відбір на бюджетну форму навчання студентів, які мають найкращу успішність за дві попередні сесії;

- підвищити вимоги до освітнього рівня та практичної підготовки вступників в аспірантуру, їх навчання в аспірантурі, підготовки та захисту дисертаційної роботи кандидата наук (доктора філософії), з наданням права присуджувати відповідну наукову ступінь автономним ВНЗ;

- зберегти в Україні науковий ступінь доктора наук, посиливши вимоги до кількості та якості публікацій, в першу чергу, в іноземних виданнях, та створивши для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук спеціалізовані вчені ради в крупних наукових центрах України об'єднавши науковий потенціал провідних вузів країни.

1. Згуровський М. З. Болонський процес – структурна реформа вищої освіти на європейському просторі [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://kpi.ua/bologna>
2. Луговий В. І. Реалізація принципів і пріоритетів Болонського процесу у вищій школі України: час дискусій і час дій / В. І. Луговий // Педагогіка і психологія: Вісник Академії педагогічних наук України. – К., 2009. – № 1. – С. 5–17.
3. <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Винницький М. Впровадження третього циклу вищої освіти – ключ до успіху Болонського процесу / М. Винницький // Вища школа. – 2008. – № 12. – С. 20–27.

Рецензент: д.пед.н., професор Вербець В. В.